

Suomen kielen esihistoria nykytutkimuksen valossa

9.2.2019

SANTERI JUNTILA

Mistä suomen kieli on peräisin?

Henrik Gabriel
Porthanin
(1739–1804)
ajasta lähtien
on tiedetty, että
suomi kuuluu
uralilaiseen
kielikuntaan,
joka on
syntynyt
yhteisestä
alkukielestä.

Mutta missä uralilaista
alkukieltä puhuttiin?

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) ajasta lähtien on tiedetty, että suomi kuuluu uralilaiseen kielikuntaan, joka on syntynyt yhteisestä alkukielestä.

Mutta missä uralilaista alkukieltä puhuttiin?

Mistä suomen kieli on peräisin?

Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) ajasta lähtien on tiedetty, että suomi kuuluu uralilaiseen kielikuntaan, joka on syntynyt yhteisestä alkukielestä.

M.A. Castrénin Altai-hypoteesi perustui todistamattomaan oletukseen uralilais-altailaisesta kielisukulaisuudesta, joten siitä luovuttiin 1900-luvulle tullessa.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) ajasta lähtien on tiedetty, että suomi kuuluu uralilaiseen kielikuntaan, joka on syntynyt yhteisestä alkukielestä.

Friedrich Köppen osoitti laajalevikkisten sanojen *mehiläinen* ja *mesi* avulla, ettei alkukoti voinut olla Aasian puolella. Nämä ja muut vanhat indoeurooppalaiset lainasanat lienee saatu Volgan mutkan seudulla.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Koska itämerensuomen ja saamen levittäytymistä länteen oli vaikea jäljittää, 1900-luvulla päädyttiin oletamaan, että kantakieltä puhuttiin laajalla alueella Itä-Euroopassa.

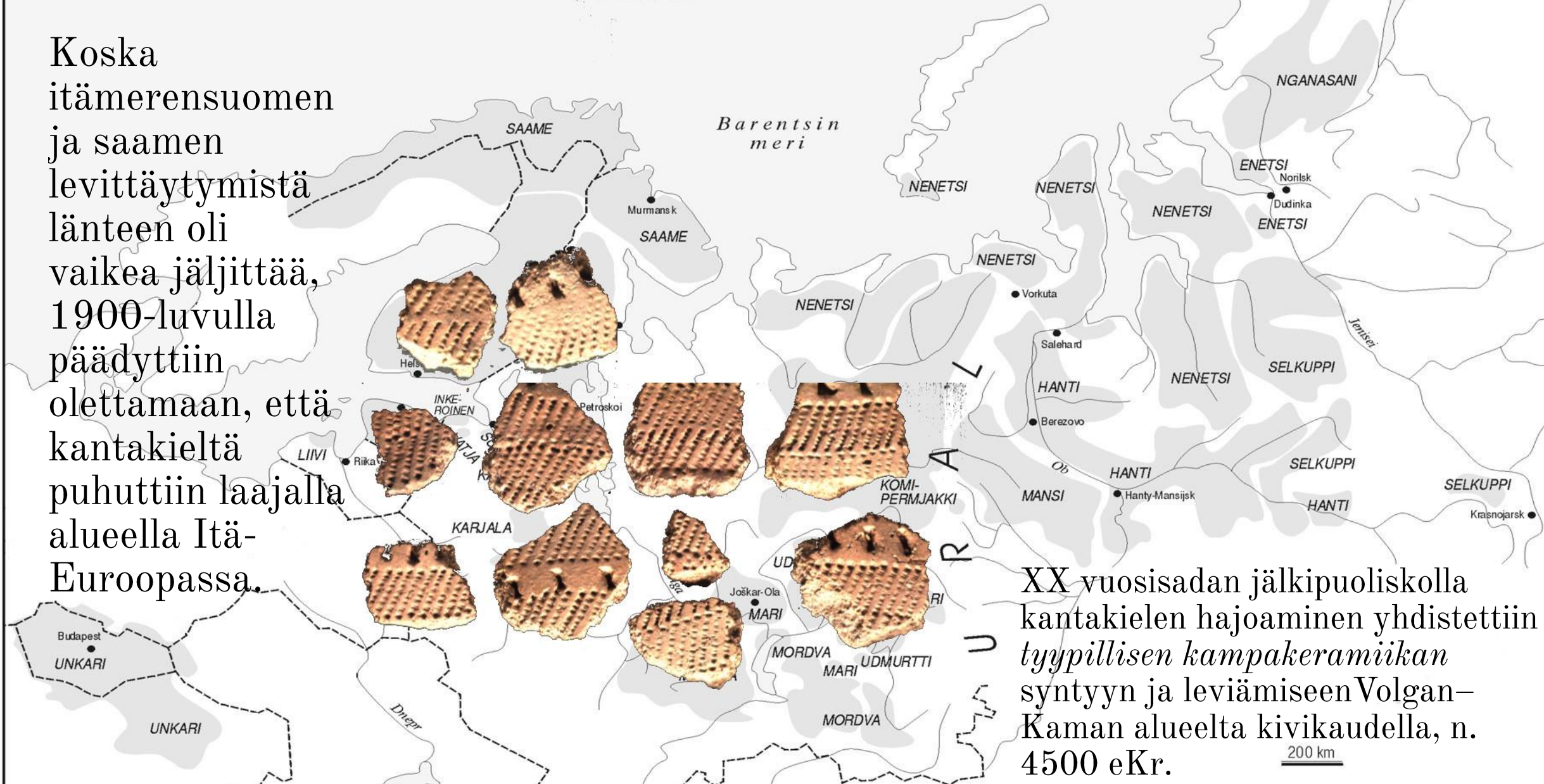

Friedrich Köppen osoitti laajalevikkisten sanojen *mehiläinen* ja *mesi* avulla, ettei alkukoti voinut olla Aasian puolella. Nämä ja muut vanhat indoeurooppalaiset lainasanat lienee saatu Volgan mutkan seudulla. 200 km

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Koska itämerensuomen ja saamen levittäytymistä länteen oli vaikea jäljittää, 1900-luvulla päädyttiin oletamaan, että kantakieltä puhuttiin laajalla alueella Itä-Euroopassa.

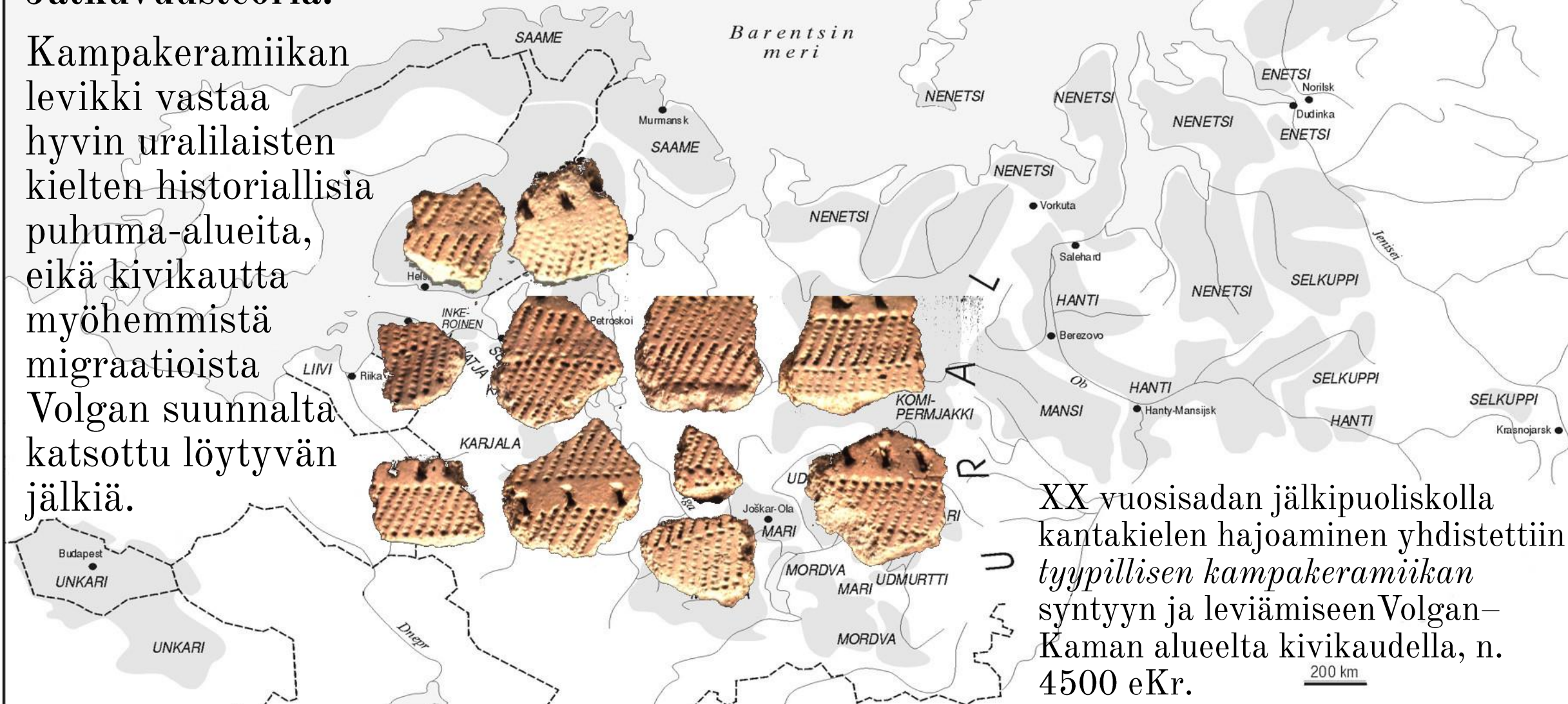
XX vuosisadan jälkipuoliskolla kantakielen hajoaminen yhdistettiin *tyypillisen kampakeramiikan* syntyyn ja leviämiseen Volgan-Kaman alueelta kivikaudella, n. 4500 eKr.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Jatkuvuusteoria:

Kampakeramiikan levikki vastaa hyvin uralilaisten kielten historiallisia puhuma-alueita, eikä kivikautta myöhemmistä migraatioista Volgan suunnalta katsottu löytyvän jälkiä.

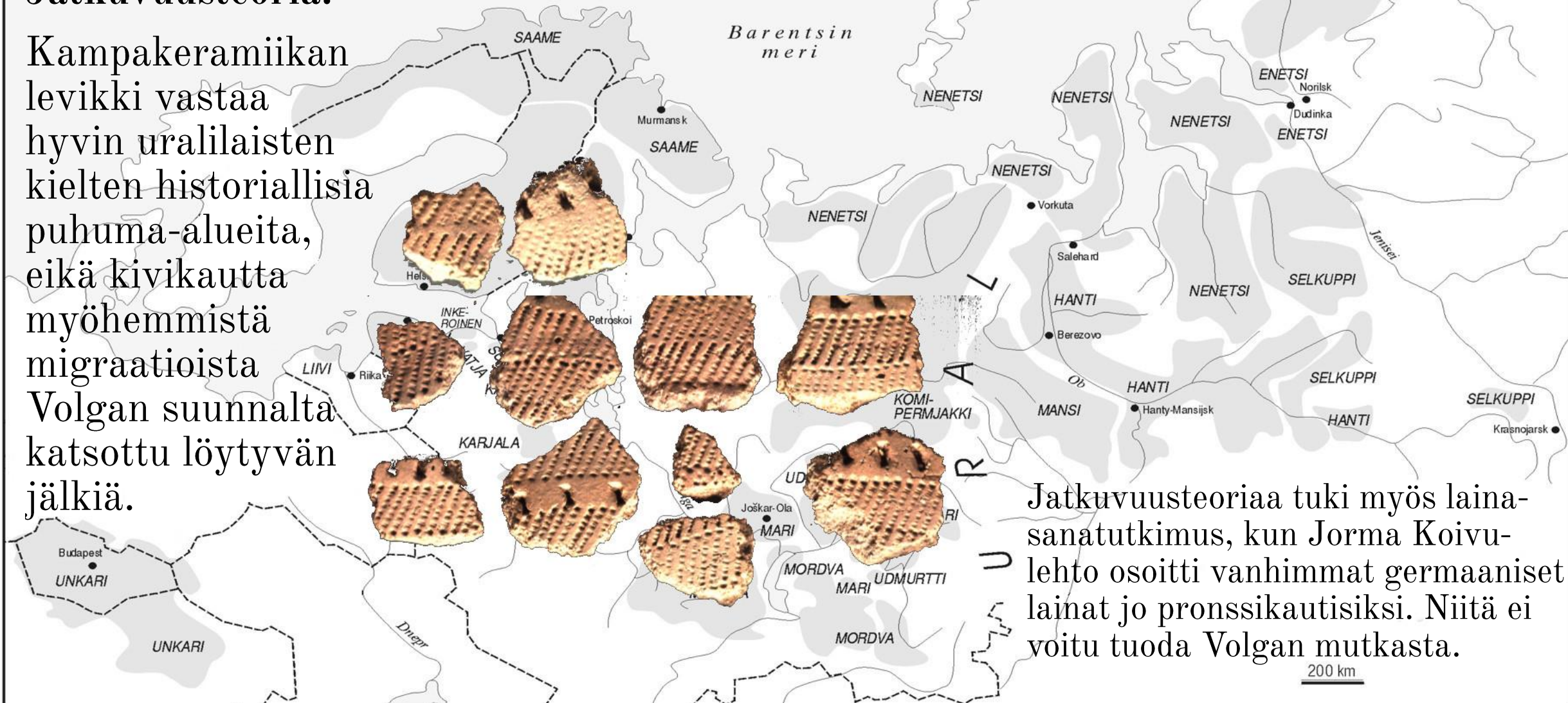
XX vuosisadan jälkipuoliskolla kantakielen hajoaminen yhdistettiin *tyypillisen kampakeramiikan* syntyyn ja leviämiseen Volgan-Kaman alueelta kivikaudella, n. 4500 eKr.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Jatkuvuusteoria:

Kampakeramiikan levikki vastaa hyvin uralilaisten kielten historiallisia puhuma-alueita, eikä kivikautta myöhemmistä migraatioista Volgan suunnalta katsottu löytyvän jälkiä.

Jatkuvuusteoriaa tuki myös lainasanatutkimus, kun Jorma Koivulehto osoitti vanhimmat germaaniset lainat jo pronssikautisiksi. Niitä ei voitu tuoda Volgan mutkasta.

200 km

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Koivulehto löysi myös ikivanhoja indoeurooppalaisia lainasanoja, joitten levikki keskittyy uralilaisen kielikunnan länsipäähän. Ne yhdistettiin lounaasta jo n. 3200 eKr. levinneeseen vasarakirveskulttuuriin.

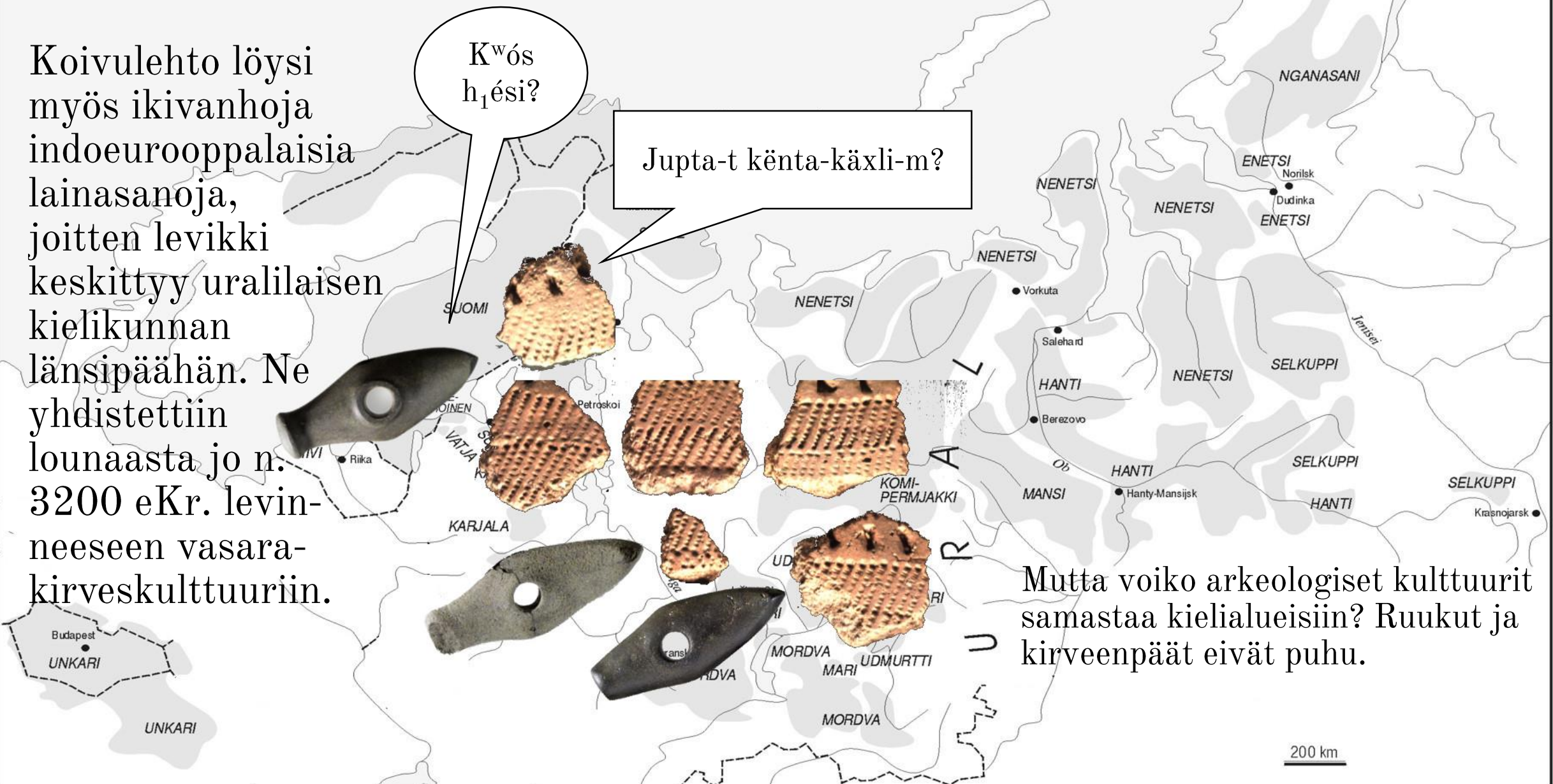
Jatkuvuusteoriaa tuki myös lainasanatutkimus, kun Jorma Koivulehto osoitti vanhimmat germaaniset lainat jo pronssikautisiksi. Niitä ei voitu tuoda Volgan mutkasta.

200 km

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Koivulehto löysi myös ikivanhoja indoeurooppalaisia lainasanoja, joitten levikki keskittyy uralilaisen kielikunnan länsipäähän. Ne yhdistettiin lounaasta jo n. 3200 eKr. levinneeseen vasarankirveskulttuuriin.

Mutta voiko arkeologiset kulttuurit samastaa kielialueisiin? Ruukut ja kirveenpäät eivät puhu.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Entä miten kantakieli olisi pysynyt yhtenäisenä vuosituhansia?

Metsävyöhykkeellä yhteisöt ovat olleet hyvin pieniä ja liikkuminen hidasta, lähinnä vesiteitten varassa, toisin kuin arolla ja tundralla.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Entä miten kantakieli olisi pysynyt yhtenäisenä vuosituhansia?

Metsävyöhykkeellä yhteisöt ovat olleet hyvin pieniä ja liikkuminen hidasta, lähinnä vesiteitten varassa, toisin kuin arolla ja tundralla.

Sitä paitsi uralilaisissa kielissä on muutamia yhteisiä maanviljelys-sanojakin. Ne sopivat huonosti kivikauden kontekstiin.

200 km

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Ratkaisevan argumentin jatkuvuusteoriaa vastaan toi viimeisten iranilaisten lainasanojemme ajoittaminen vasta pronssikauden vaihteeseen.

Tuolloin Volgan alajuoksulla puhuttiin kantairania.

Sitä paitsi uralilaisissa kielissä on muutamia yhteisiä maanviljelys-sanojakin. Ne sopivat huonosti kivikauden kontekstiin.

Iranilaisia

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Ratkaisevan argumentin jatkuvuusteoriaa vastaan toi viimeisten iranilaisten lainasanojemme ajoittaminen vasta pronssikauden vaihteeseen.

Tuolloin Volgan alajuoksulla puhuttiin kantairania.

Vanhimmat germaaniset lainamme ovat varmaankin noin tuhat vuotta nuorempia, pronssikauden lopulta.

Iranilaisia

200 km

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Uusimmat kokonaisesitykset aiheesta

Häkkinen, Kaisa 1996:
Suomalaisten esihistoria
kielitieteen valossa

Lehtinen, Tapani 2007:
Kielen vuosituhanet

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

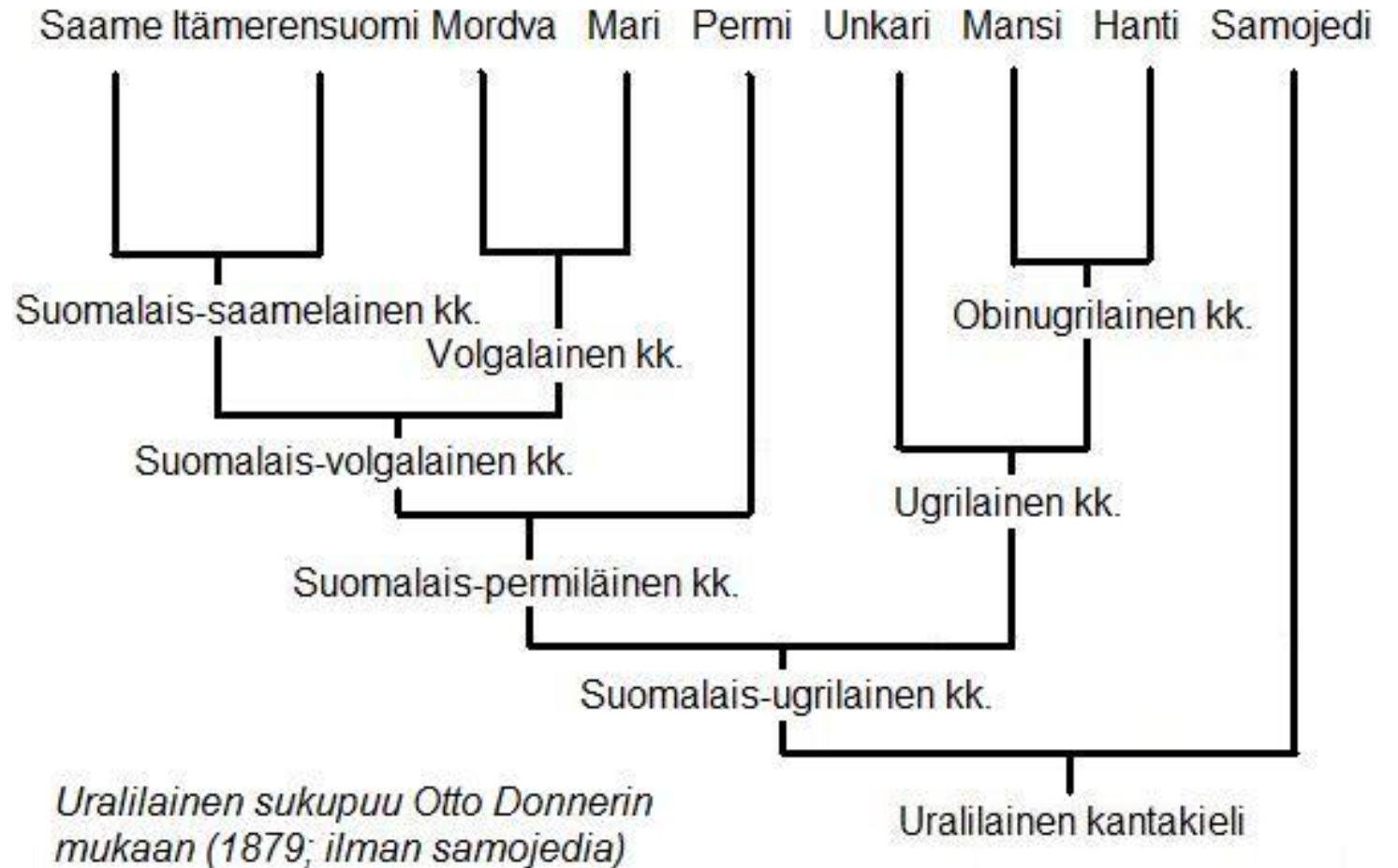
Uusimmat kokonaisesitykset aiheesta

ovat nekin jo vanhentuneita,
koska perustuvat vielä
jatkuvuusteoriaan.

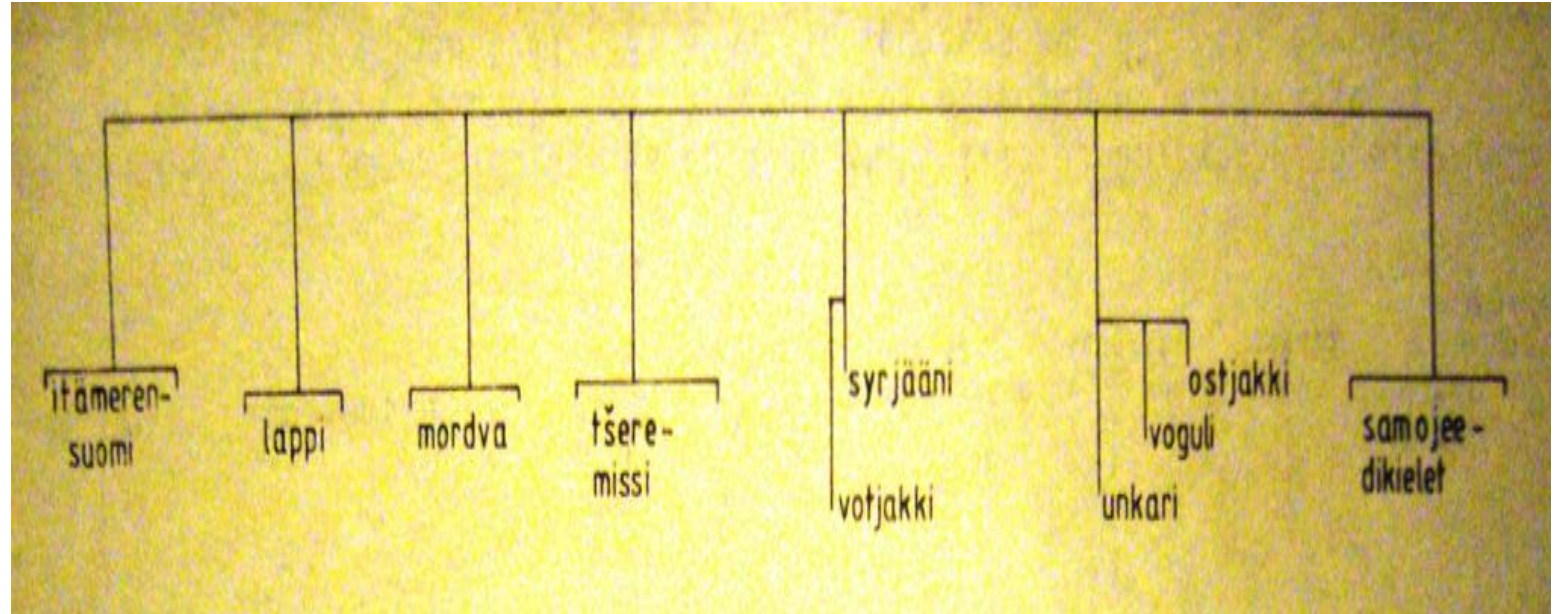
Mistä suomen kieli on peräisin?

Otto Donnerin kielipuuhun luotettiin noin sata vuotta, mutta vähitellen sitä alettiin epäillä, koska useimpiin välikantakielivaiheisiin ei pystytty rekonstruoimaan juuri mitään muutoksia. Se ei myöskään sopinut jatkuvuusteoriaan, koska moninkertainen haarautuminen olisi edellyttänyt kielikunnan useita perättäisiä laajenemisia.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Otto Donnerin kielipuuhun luotettiin noin sata vuotta, mutta vähitellen sitä alettiin epäillä, koska useimpiin välikantakielivaiheisiin ei pystytty rekonstruoimaan juuri mitään muutoksia. Se ei myöskään sopinut jatkuvuusteoriaan, koska moninkertainen haarautuminen olisi edellyttänyt kielikunnan useita perättäisiä laajenemisia.

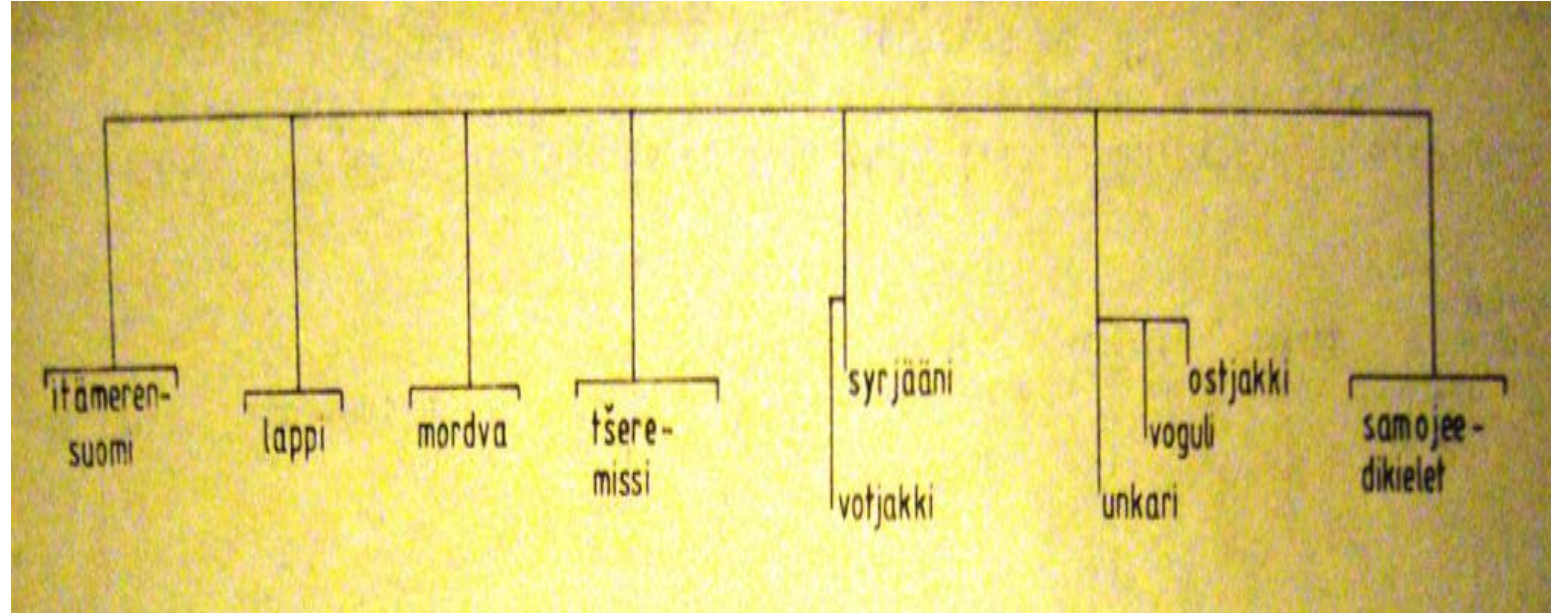

Kaisa Häkkinen (1983) latisti kielipuun kammaksi, jossa välikantakielten määrä oli minimoitu. Ensimmäinen seitsemiähaarautuminen yhdistettiin kampakeraamisen kulttuurin leviämiseen n. 5000 eKr.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Mutta ovatko vaikkapa unkari ja suomi yhtä kaukana saamesta? Tai onko itämerensuomen yhteys mordvaan katkennut yhtä varhain kuin yhteys samojediin?

Näihin kysymyksiin on etymologian ja typologian valossa vastattava kielteisesti, vaikka kamman yksittäisiä piikkejä yhdistäviä äänteellisiä innovaatioita onkin vain vähän.

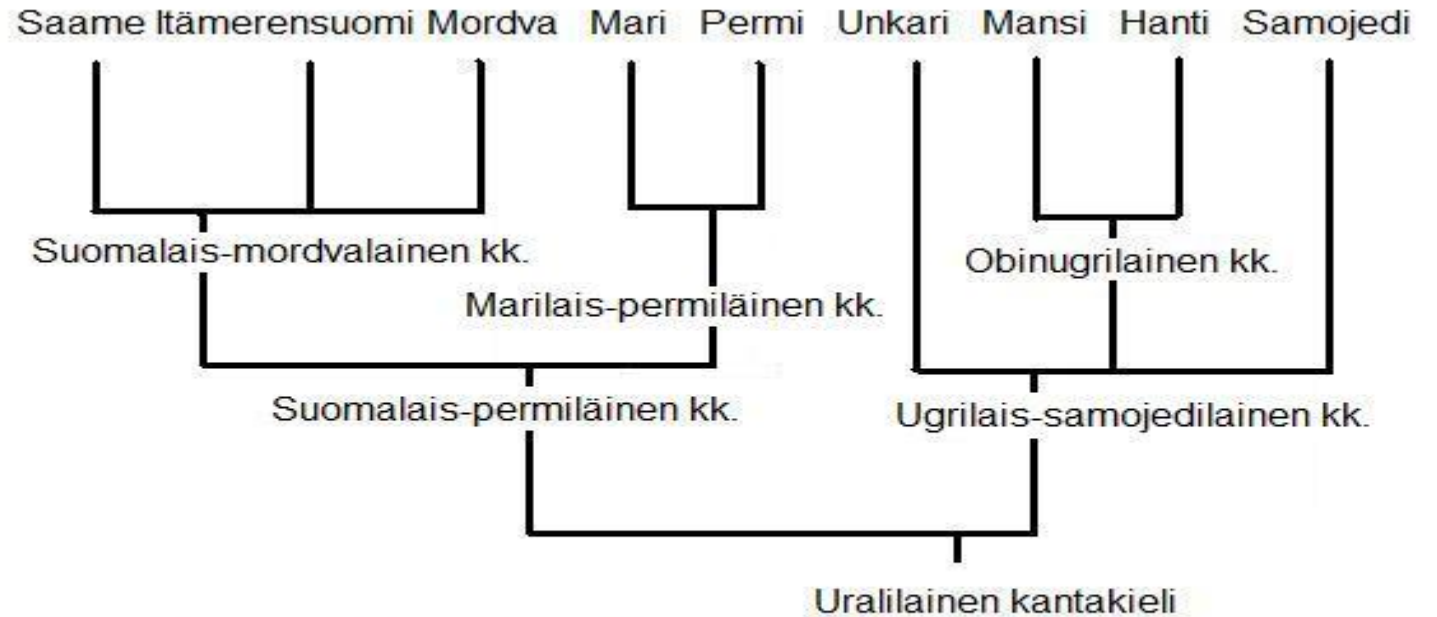

Kaisa Häkkinen (1983) latisti kielipuun kammaksi, jossa välikantakielten määrä oli minimoitu. Ensimmäinen seitsemiähaarautuminen yhdistettiin kampakeraamisen kulttuurin leviämiseen n. 5000 eKr.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Mutta ovatko vaikkapa unkari ja suomi yhtä kaukana saamesta? Tai onko itämerensuomen yhteys mordvaan katkennut yhtä varhain kuin yhteys samojediin?

Näihin kysymyksiin on etymologian ja typologian valossa vastattava kielteisesti, vaikka kamman yksittäisiä piikkejä yhdistäviä äänteellisiä innovaatioita onkin vain vähän.

Uralilainen sukupuuku Jaakko Häkkisen mukaan (2007).

Jaakko Häkkinen (2009) on osoittanut perustelluksi rekonstruoida ainakin läntinen (ims–saa–md), keskinen (ma–pe) ja itäinen (ugr–sam) välikantakieli.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Uusimman synteessin itämerensuomen alkuperästä on esittänyt arkeologi Valter Lang: *Läänemeresoome tulemised, 2018.*

Kielitieteen ja arkeologian ohella Lang hyödyntää genetiikan tuloksia.

Sekä esineet että geenit ovat pronssikaudella liikkuneet Volgan–Okan seudulta lounaaseen ja luoteeseen suuria jokia pitkin.

200 km

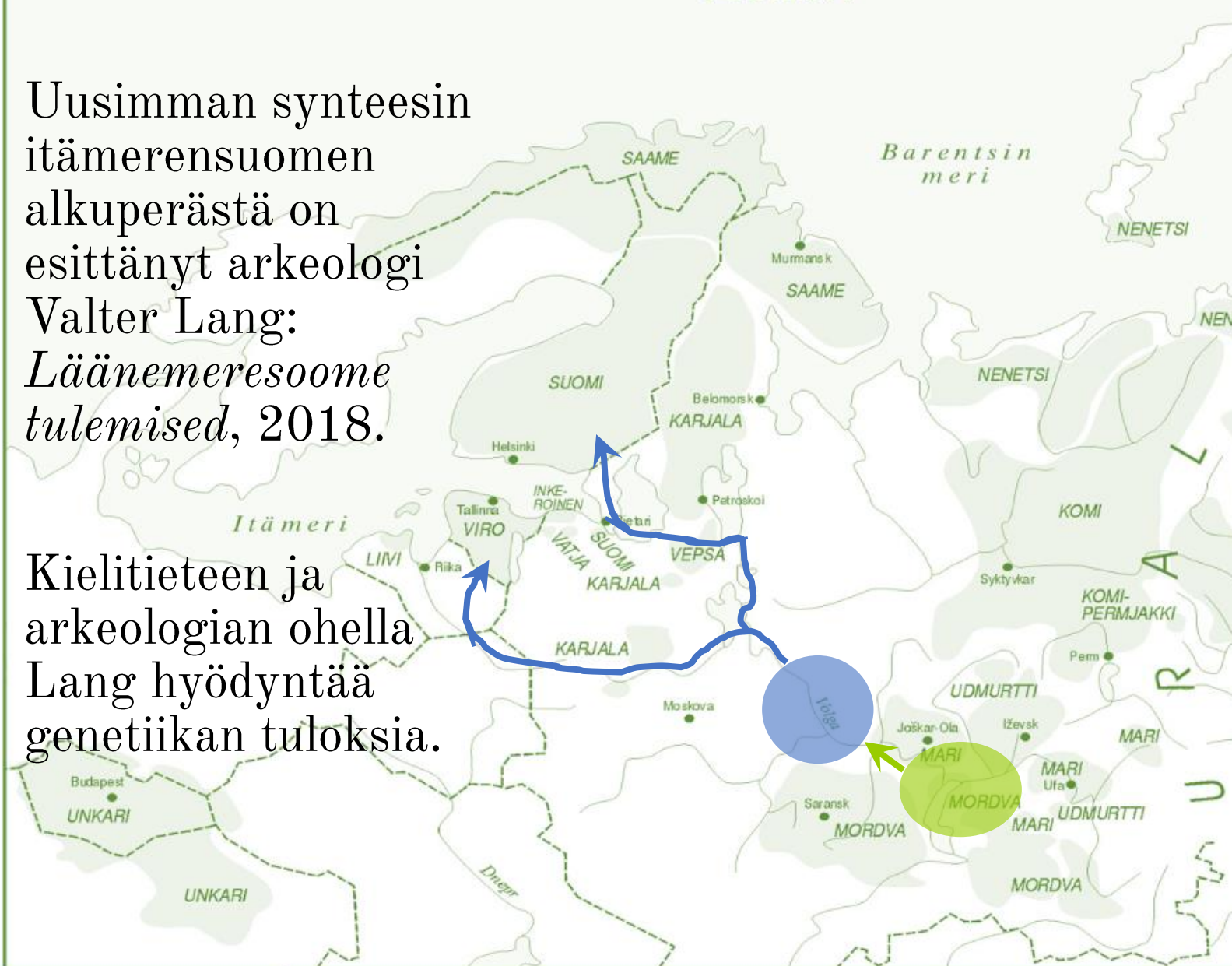
Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Uusimman synteessin itämerensuomen alkuperästä on esittänyt arkeologi Valter Lang:

Läänemeresoome tulemised, 2018.

Kielitieteen ja arkeologian ohella Lang hyödyntää genetiikan tuloksia.

Sekä esineet että geenit ovat pronssikaudella liikkuneet Volgan–Okan seudulta lounaaseen ja luoteeseen suuria jokia pitkin.

Liikettä jatkui vuosisatoja, ainakin n. 1100 – 800 eKr.

Se todennäköisesti toi **länsikantauralin** puhujat Viroon ja Etelä-Suomeen.

Länsikantaurali taas oli muutamaa vuosisataa aiemmin eronnut **kantauralista** Volgan mutkan tienoilla.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Perinteistä taksonomiaa mukailleen länsikantauralia voi kutsua myös **varhaiskantasuomeksi**, koska se oli saamen ja itämerensuomen viimeinen yhteinen kantamuoto.

Sekä esineet että geenit ovat pronssikaudella liikkuneet Volgan–Okan seudulta lounaaseen ja luoteeseen suuria jokia pitkin.

Liikettä jatkui vuosisatoja, ainakin n. 1100 – 800 eKr.

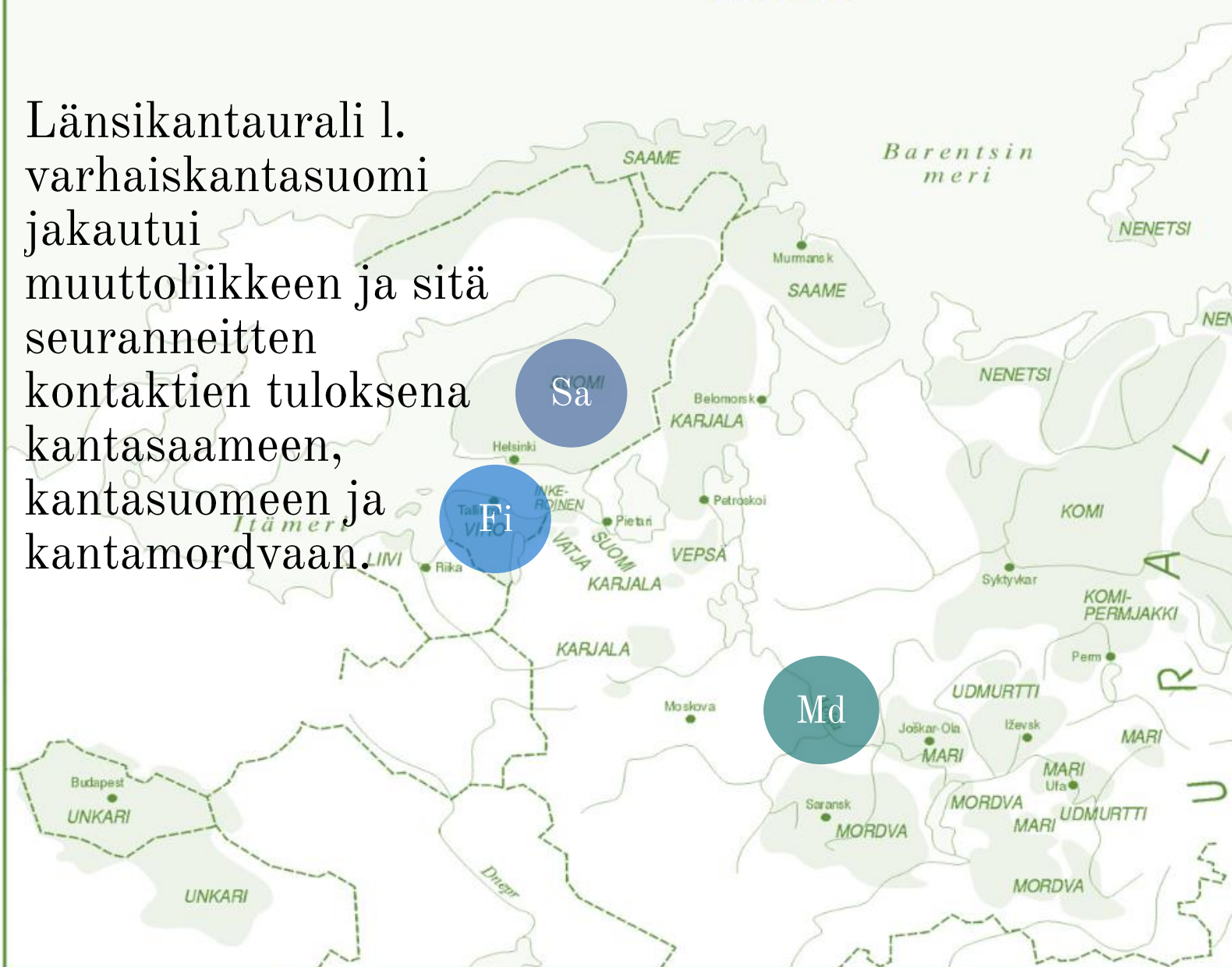
Se todennäköisesti toi **länsikantauralin** puhujat Viroon ja Etelä-Suomeen.

Länsikantaurali taas oli muutamaa vuosisataa aiemmin eronnut **kantauralista** Volgan mutkan tienoilla.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Jäämeri

Länsikantaurali l. varhaiskantasuomi jakautui muuttoliikkeen ja sitä seuranneitten kontaktien tuloksena kanta-saameen, kantasuomeen ja kantamordvaan.

Sekä esineet että geenit ovat pronssikaudella liikkuneet Volgan–Okan seudulta lounaaseen ja luoteeseen suuria jokia pitkin.

Liikettä jatkui vuosisatoja, ainakin n. 1100 – 800 eKr.

Se todennäköisesti toi **länsikantauralin** puhujat Viroon ja Etelä-Suomeen.

Länsikantaurali taas oli muutamaa vuosisataa aiemmin eronnut **kantauralista** Volgan mutkan tienoilla.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Kantasuomea lienee puhuttu suunnilleen koko Viron alueella. Osa tutkijoista uskoo sitä puhutun myös idempänä.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Kantasuomea lienee puhuttu suunnilleen koko Viron alueella. Osa tutkijoista uskoo sitä puhutun myös idempänä.

Keskikantasuomen aikana varhaisella rautakaudella eli n. 500 eKr. – 200 jKr. kieli sai runsaasti vaikutteita balttilaiselta ja germaaniselta taholta ja koki suuria äänteellisiä muutoksia. Nämä vaikutteet ja muutokset ovat yhteisiä koko itämerensuomelle.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Ensimmäinen edelleen havaittava murteutuminen kantasuomessa tapahtui noin 200 jKr., kun se jakautui rannikon ja sisämaan kantamurteiksi. Alkoi myöhäiskantasuomen kausi.

Rannikko

Sisämaa

Mistä suomen kieli on peräisin?

Ensimmäinen edelleen havaittava murteutuminen kantasuomessa tapahtui noin 200 jKr., kun se jakautui rannikon ja sisämaan kantamurteiksi. Alkoi myöhäiskantasuomen kausi.

Sisämaan kantamurteen jatkaja on ukala eli eteläviro. Rannikon kantamurteesta ovat kehittyneet muut itämerensuomalaiset kielet.

Rannikko

Sisämaa

Mistä suomen kieli on peräisin?

Ensimmäinen edelleen havaittava murteutuminen kantasuomessa tapahtui noin 200 jKr., kun se jakautui rannikon ja sisämaan kantamurteiksi. Alkoi myöhäiskantasuomen kausi.

Pian tämän jälkeen rannikon kantamurre jakautui Riianlahden ja Suomenlahden kantamurteisiin.

Suomenlahti

Sisämaa

Riianlahti

Mistä suomen kieli on peräisin?

Pian tämän jälkeen rannikon kantamurre jakautui Riianlahden ja Suomenlahden kantamurteisiin.

Suomenlahti

Sisämaa

Riianlahti

Riianlahden kantamurteesta on kehittynyt liivin kieli.

Mistä suomen kieli on peräisin?

Viimeistään Suomenlahden kantamurre oli jo levinnyt lahden pohjoispuolelle. Kantasuomalaiset uudisasukkaat kohtasivat täällä ainakin kantasaamen ja kantagermaanin puhujia.

Suomenlahti

Sisämaa

Riianlahti

Mistä suomen kieli on peräisin?

**Kantasuomen
pohjoismurre**

Meri yhdisti, mutta myös erotti.
Kenties n. 600 jKr. mennessä
Suomenlahden kantamurre oli jo
jakautunut eteläiseksi (kantamaa)
ja pohjoiseksi murteeksi.

Kantamaa

Kantaukala

Kantaliivi

Mistä suomen kieli on peräisin?

**Kantasuomen
pohjoismurre**

Meri yhdisti, mutta myös erotti.
Kenties n. 600 jKr. mennessä
Suomenlahden kantamurre oli jo
jakautunut eteläiseksi (kantamaa)
ja pohjoiseksi murteeksi.

Kantamaa jakaantui sittemmin
vatjan ja pohjoisviron murteiksi.
Kantasuomen pohjoismurteesta
ovat kehittyneet kaikki pohjoiset
ims. kielet: suomi, karjala ja vepsä.

Kantamaa

Kantaukala

Kantaliivi

Mistä suomen kieli on peräisin?

Pohjoinen murre jakaantui pian kahtia muinaislänsisuomen ja muinaiskarjalan murteiksi. Jälkimmäisen pohjana saattaa olla oma itäistä reittiään lahden eteläpuolelta saapuneita kantasuomalaisia.

Kantamaa

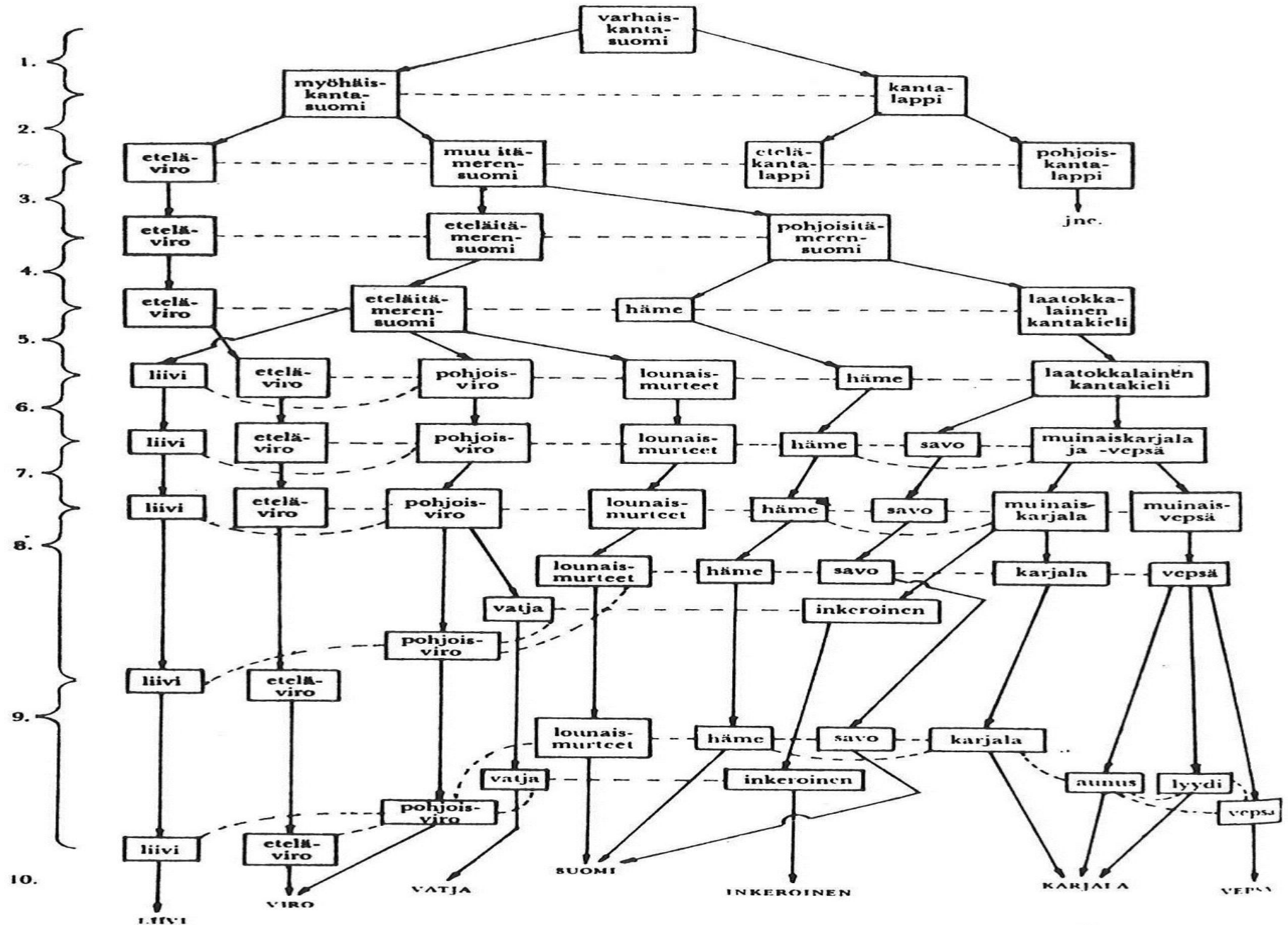
Kantaukala

Kantaliivi

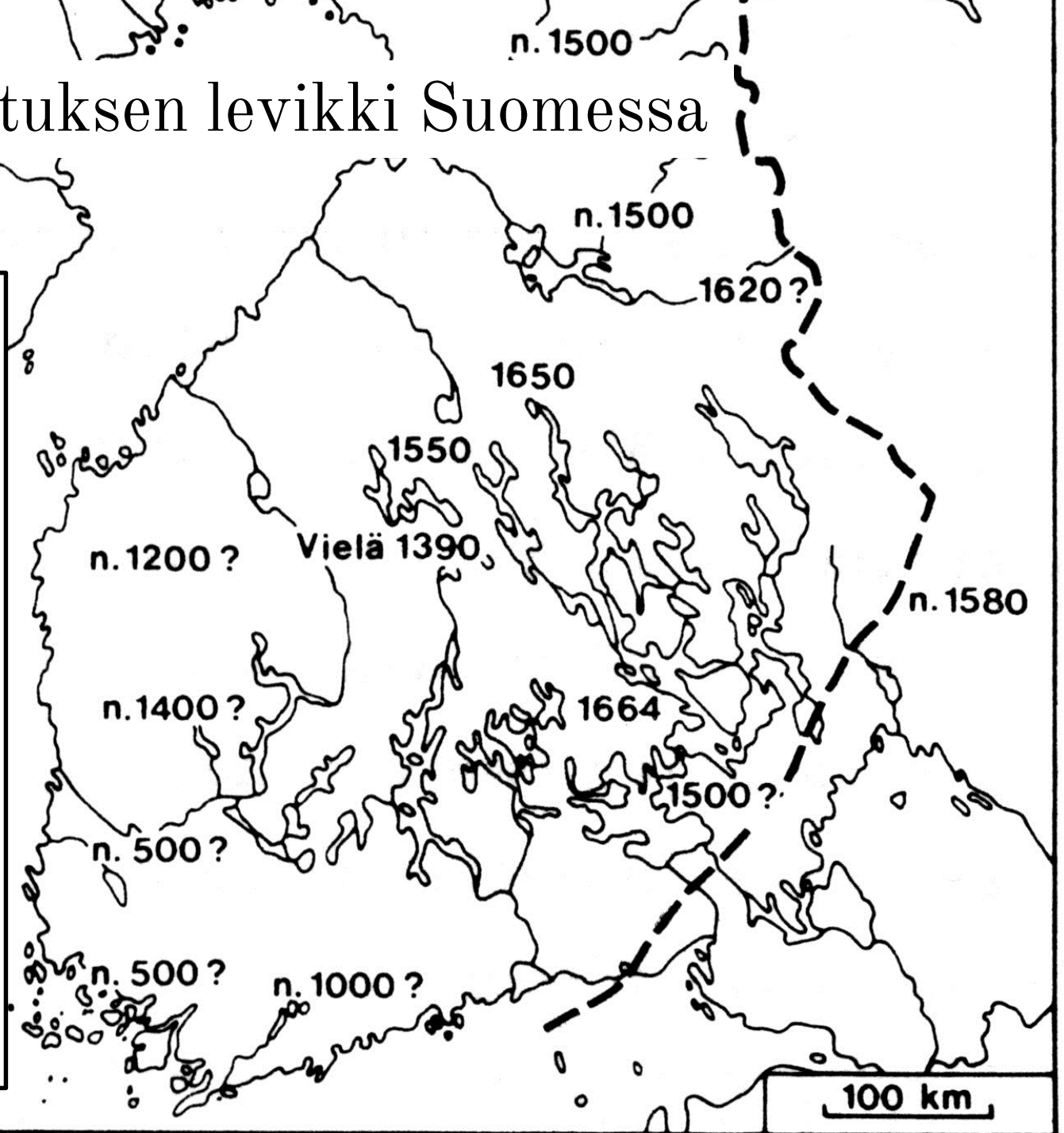
Pekka Sammallahti (1977) on esittänyt kantasuomen kehityksen nykyisiksi ims. kieliksi tällä ”sukupuulla”.

Murteet, joitten erot ovat vielä vähäiset, voivat vaikuttaa toisiinsa niin paljon, että muodostuu välimuoto, josta tutkijankin on joskus vaikea erottaa, mikä on sen kantamurre ja mitkä myöhemmän vaikutuksen lähteitä. Etäisemmät sukukielet eivät enää voi ”sulautua” näin.

Saamelaisasutuksen levikki Suomessa

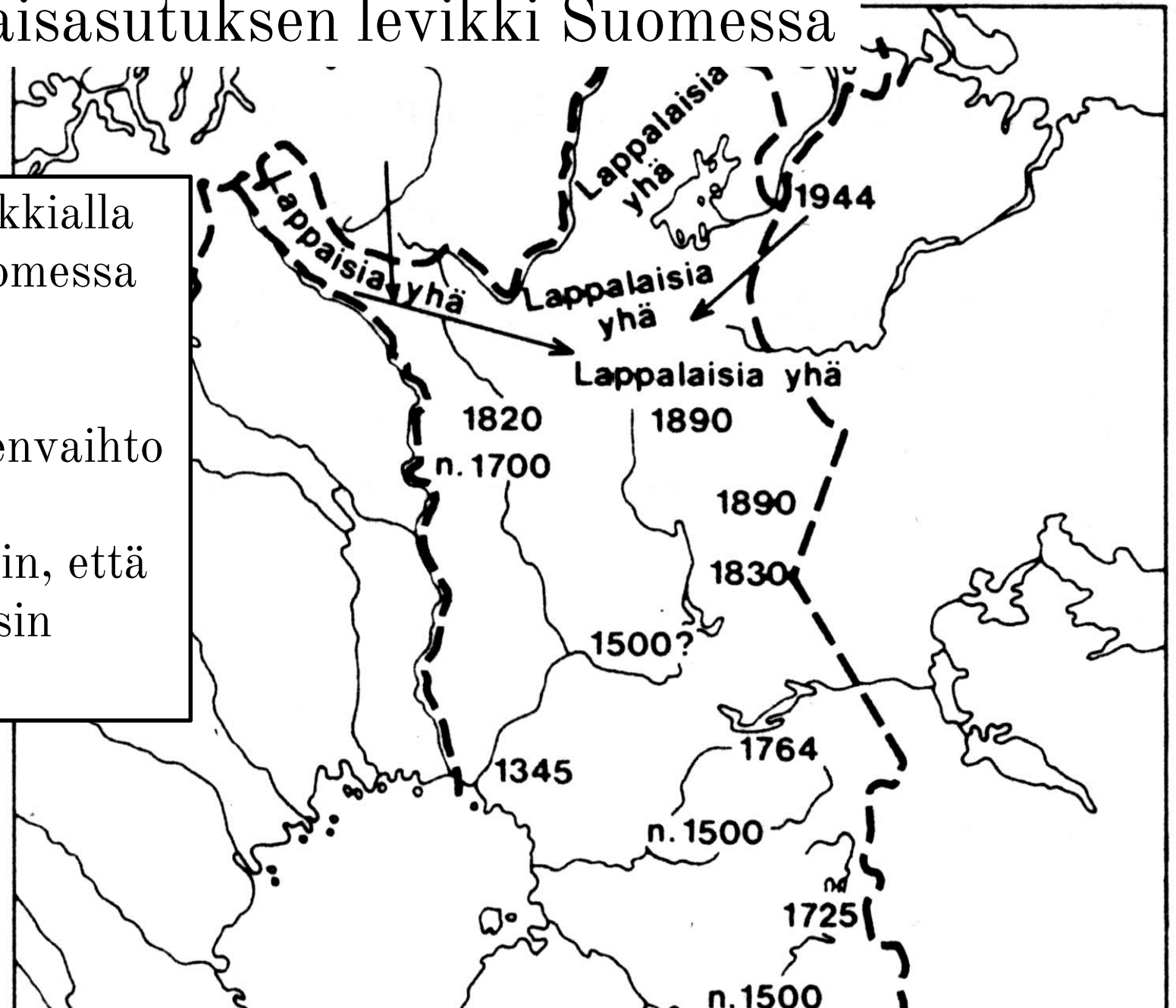
Saamea on puhuttu kaikkialla nykyisessä manner-Suomessa ja koko Karjalassa. Varmimmat tiedot saamelaisasutuksesta Etelä-Suomessa perustuvat lukuisiin saamelaisperäisiin paikannimiin. Mikko Korhonen (1981) pyrki ajoittamaan saamen väistymistä Suomen alueelta myös historiallisten lähteitten pohjalta.

Saamelaisasutuksen levikki Suomessa

Saamea on puhuttu kaikkialla nykyisessä manner-Suomessa ja koko Karjalassa.

Pohjois-Suomessa kielenvaihto saamesta suomeen on tapahtunut niin hiljattain, että se voidaan ajoittaa varsin luotettavasti.

Saamelaisasutuksen levikki Suomessa

Saamelaisperäisiä appellatiiveja Suomen paikannimistössä

Kartat:
Aikio 2009

alkea 'easy,
comfortable'

● = *alkis*;

▼ = *alkkea*;

▲ = *alkkeas*;

■ = *alkea*;

◆ = *alkeas*;

= *alhkea*,
alhkeas

čura 'side, edge,
direction'

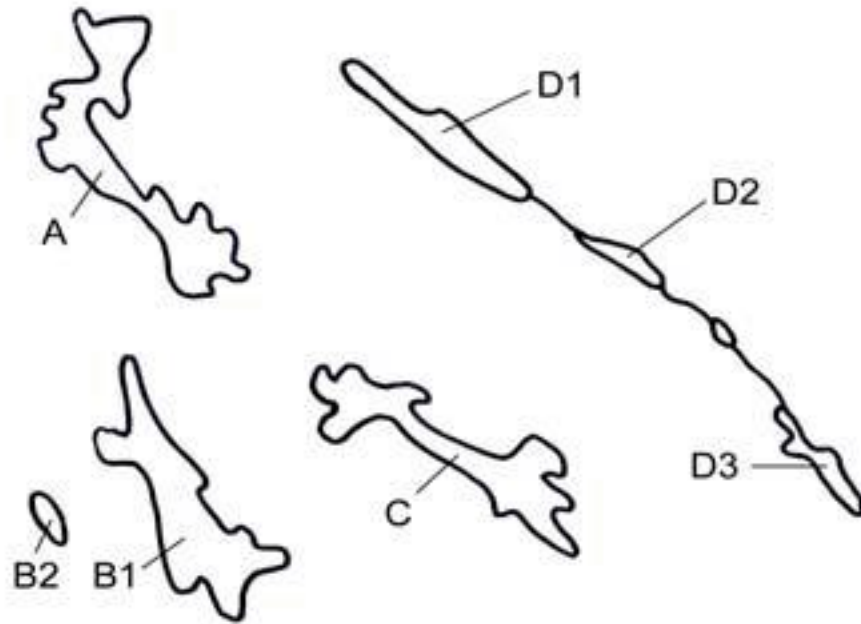
● = Karel. / Ludic
/ Veps *čura* 'side,
edge, direction';

▼ = Karel. *čurata*
'to slide'

▼ Valdai
▼ Tihvinä
▼ Tver
● Vepsian

Saamelaisasutuksen levikki Suomessa

Saamelaisperäisiä appellatiiveja Suomen paikannimistössä

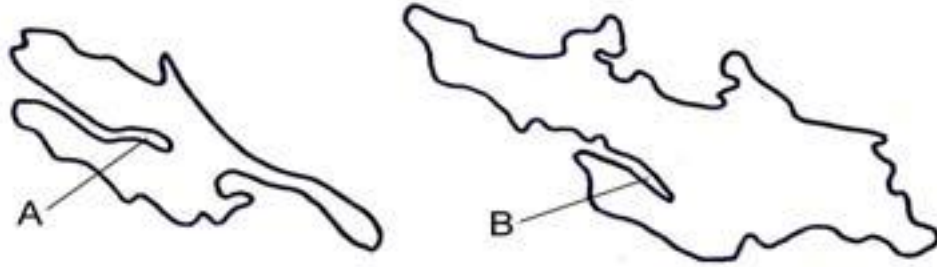
Lake names reflecting PS **kukkē(-s)* 'long'

- A) Lake *Kukasjärvi* (Mäntyharju).
- B) Lakes *Iso-Kukkamo (1)* and *Vähä-Kukkamo (2)* (Keuruu)
- C) Lake *Kukkasjärvi* (Kuhmoinen).
- D) Lakes *Iso-Kuukka (1)*, *Pikku-Kuukka (2)* and *Salmi-Kuukka (3)* (Urainen).

(Aikio 2007, 2009)

Saamelaisasutuksen levikki Suomessa

Saamelaisperäisiä appellatiiveja Suomen paikannimistössä

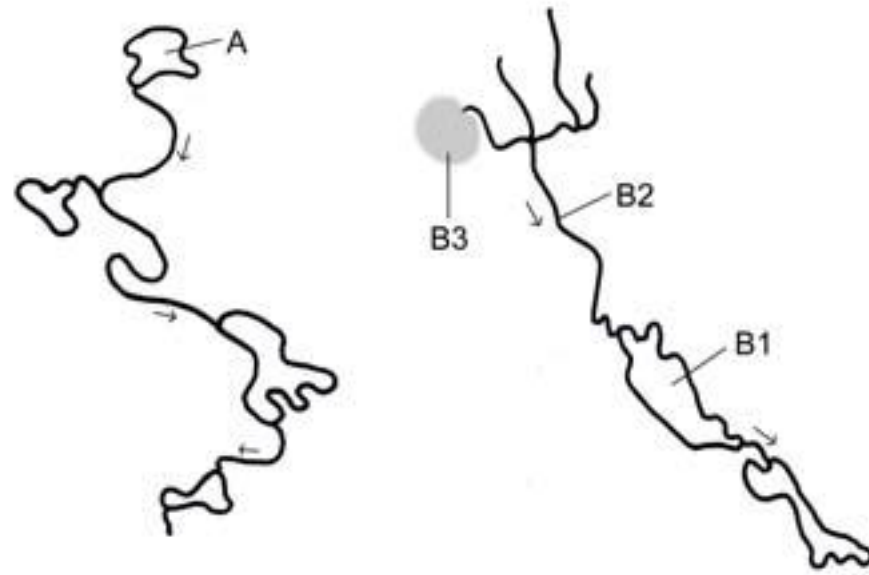

Names reflecting PS **kuotkōj* ‘isthmus; promontory’

A) *Kotkuunniemi* Headland in the lake Saarijärvi (Enonkoski)

B) *Kotkonniemi* Headland in the lake Pyhäjärvi (Hauho)

(Aikio 2007, 2009)

Names reflecting PS **elē-* ‘up, above.’, **elēmus(s)ë* ‘uppermost’

A) Lake *Elimysjärvi* (Kuhmo).

B) Lake *Ilajanjärvi* (1), river *Ilajanjoki* (2) and bog *Ilajansuo* (3)
(Ilomantsi).

(Aikio 2007, 2009)

Kirjallisuutta Suomen saamelaisperäisestä paikannimistöstä

- Aikio, Ante 2007: The Study on Saami substrate toponyms in Finland. – Ritva Liisa Pitkänen & Janne Saarikivi (eds.), *Borrowing of place names in the Uralic languages*. *Onomastica Uralica* 4. 159–197. (verkkojulkaisu)
- Aikio, Ante 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu. University. PhD thesis.
- Räisänen, Alpo 1995: Kainuun saamelaisperäisiä paikannimiä. – *Virittäjä* 99. 532–544.
- Räisänen, Alpo 2005: Saamelaisjäljet Kuusamon ja Posion paikannimistössä. – *Virittäjä* 109. 336–356.
- Saarikivi, Janne 2004b: Über das saamische Substratnamengut in Nordrussland und Finnland. – *Finnisch-ugrische Forschungen* 58. 187–214.
- Saarikivi, Janne 2011: Saamelaiskielet – nykypäivää ja historiaa. – Irja Seurujärvi-Kari, Petri Halinen & Risto Pulkkinen (eds.), *Saamentutkimus tänään*. Tietolips 234. Helsinki: SKS. 77–119.